

A379

Emberiza hortulana

L., 1758

Ortolan

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: trznadlowate, podrodzina: trznadle

Status występowania w Polsce

Nieliczny, lokalnie liczny, ptak lęgowy nizu. Wędrowny.

Opis gatunku

Ptaka wielkości wróbla. Żółta obrączka oczna i żółty wąs oraz cielisty dziób są cechami charakterystycznymi ortolana. Wymiary: długość ciała 15–17 cm, rozpiętość skrzydeł 26 cm, masa ciała 21–26 g.

Samiec ma zielonkawopopielatą głowę, a wierzch ciała czerwono-brązowy z czarnymi kreskami, kuper brązowo-szary. Od kątów dzioba w dół biegną wąskie żółte paski. Żółte jest też podgardle, ostro odcinające się od cynamonowo-brązowej barwy spodu ciała. Brązowoczarne lotki mają jasne brzegi. Brązowoczarne są też środkowe sterówki, zewnętrzne są biało-czarniawe. Charakterystyczne jasnożółte obwódki wokół oczu są widoczne nawet ze znacznej odległości. Samica i ptaki młode są jaśniejsze i mają mniej wyraźne barwy. Na gardle i bokach piersi występuje kreskowanie, szczególnie silnie zaznaczone u młodych. Dziób i nogi są cieliste, a oczy brązowe.

Ortolan jest bardzo wytrwałym śpiewakiem. Jego śpiew jest czysty, melancholijny, ma charakterystyczne, miękko dzwoniące brzmienie. Składa się z serii wolno powtarzanych elementów, zakończonych dźwiękiem niższym, niekiedy podwójnym, jak np. „trj tjri tjri tjri-trjuuuu”. Poszczególne samce dysponują niekiedy kilkoma różniącymi się nieco wersjami śpiewu. Ponadto śpiew ortolana jest zróżnicowany regionalnie. Większość głosów ortolana to pojedyncze, wyraźne, miękkie czyste gwizdnięcia, jak „cip”, „pcip” lub „tłiut”, „tju”. Zanępowane wabią często powtarzanym „ci jip ci jip”. Wędrujące nocą ptaki odzywają się regularnie powtarzanym „cip”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

W zasadzie nie istnieje możliwość pomyłki z innymi krajowymi gatunkami pokrewnymi. Od pozostałych trznadli różni się żółtym podgardlem odcinającym się od cynamonowego spodu ciała. Od występującego również w krajobrazie rolniczym trznadla *Emberiza citrinella* (A376, gatunek nie opisany w tej książce) odróżnia go żółta obrączka oczna, różowa lub czerwona barwa dzioba i szarobrązowa barwa kupra. Również czysto brzmiące głosy i śpiew ortolana różnią się

wyraźnie od stłumionych, brzęczących, trzeszczących lub syczących głosów innych trznadli.

Biologia**Tryb życia**

Prowadzi dzienny tryb życia. Gniazduje terytorialnie, chociaż w dogodnych siedliskach odległości między poszczególnymi parami są niewielkie. Nawet w okresie polęgowym nie tworzy większych skupień. Żyje przeważnie w stadkach rodzinnych.

Lęgi

Ortolan jest ptakiem terytorialnym. Zaraz po przylocie, na przełomie kwietnia–maja, samiec zajmuje terytorium lęgowe i wkrótce pary przystępują do lęgów. Gniazdo umieszcza na ziemi we wgłębieniu, wśród niewysokiej i luźnej roślinności, najczęściej w zbożach, na miedzy lub skarpie rowu. Czara gniazda zbudowana jest z korzonek przeplecionych zbutwiałymi liśćmi i łodygami roślin zielnych. Bardzo obfita jest wyściółka z korzonek i włosia. W zniesieniu zazwyczaj 4–5

(6) jaj. Z reguły wyprowadza 2 lęgi w roku, pierwszy od połowy maja, drugi – od drugiej połowy czerwca. Wysiadyje tylko samica przez 11–14 dni. Młode przebywają w gnieździe 10–15 dni i są karmione przez oboje rodziców. Dorosłe ptaki przy gnieździe zachowują się bardzo ostrożnie.

W krajobrazie rolniczym Wielkopolski stwierdzony w zagęszczeniu 0,6–2,4 p./km², podobnie na Śląsku – 0,7–3,3 p./km², na Mazowszu i Podlasiu – 0,5–3,0 p./km².

Wędrowki

Ortolan jest migrantem dalekodystansowym. Przyłot wiosenny następuje w ostatniej dekadzie kwietnia lub pierwszych dniach maja i trwa co najmniej do połowy tego miesiąca. Przelot jest mało intensywny. Już od końca lipca spotyka się koczujące ptaki i stadka rodzinne, ale odlot następuje z końcem sierpnia i na początku września. Przelot jesienny jest również mało intensywny i słabo zauważalny.

Zimowiska

Zimowiska ortolana leżą w Afryce, na południe od Sahary oraz na Półwyspie Arabskim. Ptaki z południowej części zasięgu są częściowo osiadłe.

Pokarm

Odżywia się przede wszystkim pokarmem zwierzęcym, owadami i innymi drobnymi bezkręgowcami. Młodsze pisklęta karmi głównie gąsienicami, a starsze larwami chrząszczy. Poza okresem lęgowym znaczną część diety stanowią nasiona traw i innych roślin oraz wyjątkowo zbóż. Pokarm zbiera na ziemi, w miejscach pozbawionych gęstej roślinności.

Występowanie

Siedlisko

W Polsce ortolan zamieszkuje otwarty krajobraz rolniczy, głównie z łanami zbóż, gdzie zasiedla aleje przydrożne, zadrzewienia nad drobnymi ciekami i oczkami śródpolnymi, sady, śródpolne zadrzewienia i niewielkie lasy. Licznie zasiedla też brzozy lasów sosnowych i mieszanych, graniczące z uprawami rolnymi i przesuszonymi łąkami. Unika dużych, zwartych kompleksów leśnych, jednak sporadycznie gniazduje na większych polanach śródleśnych i zrębach oraz w pobliżu leśnych szkótek. Gatunek ten wyraźnie preferuje siedliska suche i silnie nasłonecznione, występuje głównie na glebach suchych i lekkich (piaskowych i żwirowych), ale także na gliniastych i ilastych. Unika natomiast gleb mułowo-torfowych.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

Brak takich siedlisk.

Rozmieszczenie geograficzne

Areał występowania ortolana znajduje się w zachodniej Palearktyce (nie wyróżnia się podgatunków). Gniazduje od północnej części obszaru śródziemnomorskiego po Koło Polarne i od wybrzeża Atlantyku do środkowej Azji, aż po Jenisej. Zasiedla też Azję Mniejszą i Bliski Wschód. Obecne rozmieszczenie jest nieciągłe, plamowe. Ortolan preferuje obszary z klimatem kontynentalnym, o dużym nasłonecznieniu i z małymi opadami deszczu. Stąd brak go na Wyspach Brytyjskich, w północnej i zachodniej Skandynawii, na Półwyspie Jutlandzkim oraz we Fryzji w Holandii i w Bretanii we Francji. Nie występuje również na południu półwyspów Pirenejskiego, Apenińskiego i Bałkańskiego. Zimą spędza we wschodniej i zachodniej Afryce, na południe od Sahary. Zimujące ptaki często spotykano w Sudanie, Etiopii i Somalii. Gatunek zimuje też na Półwyspie Arabskim (Jemen) i w Iranie.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce występuje we wszystkich regionach kraju, z wyjątkiem gór, gdzie przenika tylko do strefy pogórza, dochodząc wyjątkowo do wysokości 500–650 m n.p.m. w Sude tach i Karpatach Zachodnich. Nie występuje w Bieszczadach. W lesistym pasie pojezierzy oraz w wyżynnej części południowej części Polski jego rozmieszczenie ma charakter plamowy. Bardziej regularnie i licznie zasiedla środkowy pas Niziny Polskiej, choć i tu znane są obszary, na których ortolan występuje nielicznie lub bardzo nielicznie na pojedynczych stanowiskach, np. na Zamojszczyźnie i Ziemi Przemyskiej. Z uwagi na wymagania siedliskowe i klimatyczne bardzo nielicznie występuje na Pobrzeżu Bałtyku i w bagiennych dolinach i pradolinach rzek, np. w dolinie Noteci, dolinie Narwi i Kotlinie Biebrzańskiej.

W Wielkopolsce najwyższe zagęszczenie stwierdzono w południowej części regionu, na Wysoczyźnie Leszczyńskiej, Równinie Kościańskiej i Wzgórzach Ostrzeszowskich. Na Śląsku najwyższe zagęszczenie odnotowano na lekkich glebach w pagórkowatym terenie pod Tarnowskimi Górami.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: (V) gatunek narażony na wyginiecie

BirdLife International: SPEC 2

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik III

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Większość populacji żyje poza parkami narodowymi i rezerwatami przyrody. W Wielkopolskim PN w 1992 stwier-

dzono 45 par lęgowych, w zagęszczeniu 0,5 p./km² powierzchni całkowitej parku. Spośród 77 przebadanych rezerwatów (w większości leśnych) w Wielkopolsce jego obecność stwierdzono tylko w rezerwacie Urbanowo i pojedyncze pary na obrzeżach czterech dalszych rezerwatów. Stwierdzony natomiast we wszystkich wielkopolskich parkach krajobrazowych. Szczególnie licznie występuje w PK im. Gen. D. Chłapowskiego, obejmującym zróżnicowany krajobraz rolniczy, z licznymi starymi, różnorodnymi zadrzewieniami.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji ortolana szacowana jest na 1 500 000–11 000 000 p. Najliczniejsza populacja zasiedla Turcję (1 000 000–10 000 000 p.), duże populacje zamieszkują też teren Hiszpanii (200 000–225 000 p.) i Finlandii (150 000–200 000 p.).

Ortolan jest stosunkowo nowym elementem awifauny Polski. Najstarsze informacje o jego występowaniu na obszarze Polski pochodzą z połowy XIX w., kiedy występował tylko w dolinie Wisły oraz w niektórych okolicach Podlasia. Na początku XX w. rozprzestrzenił się na Lubelszczyźnie i innych obszarach wschodniej części kraju. Śląsk zasiedlił na przełomie XIX i XX w., stale powiększając swój zasięg i liczebność. Podobnie w Wielkopolsce, gdzie na początku ubiegłego stulecia był tylko nielicznym i lokalnie występującym gatunkiem, a szerzej rozprzestrzenił się dopiero w latach 20. Na Pomorzu w XIX w., podobnie jak obecnie, występował nielicznie i tylko lokalnie. Na Mazurach był dawniej rozpowszechniony i lokalnie dość liczny, wykazując jednak silne fluktuacje roczne. Obecnie jednak w wielu okolicach Mazur, np. na Pojezierzu Mrągowskim, pod Kętrzynem oraz w rejonie Puszczy Augustowskiej i Puszczy Piskiej jest wyraźnie mniej liczny niż na Mazowszu i Podlasiu. Również w południowo-wschodnich regionach kraju jest ciągle gatunkiem rzadkim, występując tylko lokalnie, wyspowo i nielicznie, często mimo obecności odpowiednich siedlisk. Z niektórych okolic tej części kraju nawet się ostatnio wycofał, np. z okolic Jarosławia i doliny Sanu.

Wielkość krajowej populacji ortolana obecnie szacuje się na 80 000–120 000 p., jednak nie wiadomo, na ile dokładne są to dane. Najwyższą liczbę p. ortolana zanotowano w latach 90. w następujących obszarach: Nadgopie 87 p. (w latach 1993–1995), dolina środkowej Warty 30–40 p. (w latach 1993–2001), Puszcza Notecka powyżej 70 p. (w latach 1996–1999), dolina Wisły k. Włocławka do 46 p. (w latach 1998–1999), dolina Bzury 70–83 p. (w latach 1992–1993), dolina Liwca ok. 40 p. (w latach 1982–1985), Roztocze 25–30 p. (w latach 1995–2001).

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk w wyniku zmian zachodzących w krajobrazie rolniczym, polegających na zmniejszeniu jego różno-

rodności poprzez scalanie pól i zwiększanie ich powierzchni kosztem likwidacji miedz, śródpolnych oczek wodnych, zadrzewień śródpolnych, fragmentów łąk i ugorów;

- utrata siedlisk przez urbanizację i zalesianie porzuconych obszarów uprawnych;
- utrata siedlisk w wyniku zmiany użytkowania gruntów, np. zamiana pól uprawnych na trwałe użytki zielone wykorzystywane jako pastwiska, a także obsiewanie dużych powierzchni kukurydzą;
- utrata siedlisk w wyniku wprowadzania nowych, odpornych na złamanie odmian zbóż o sztywnych źdźbłach, w których ptaki mają trudności z zakładaniem gniazd (podobnie jak w uprawach kukurydzy);
- utrata siedlisk w wyniku intensyfikacji ruchu samochodowego na terenach lęgowych ortolana;
- zubażanie bazy pokarmowej w wyniku stosowania herbicydów, insektycydów i innych środków ochrony roślin.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- objąć obszary rolne, stanowiące ostoje ortolana, programami rolnośrodowiskowymi promującymi zachowanie bogatego i zróżnicowanego strukturalnie krajobrazu rolniczego, z różnego typu zadrzewieniami śródpolnymi, starymi sadami, alejami przydrożnymi, śródpolnymi oczkami wodnymi itp.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczby śpiewających samców) prowadzona na transektach wyznaczonych w krajobrazie rolniczym, obejmujących aleje drzew, zadrzewienia śródpolne i brzegi lasów. Długość trasy powinna wynosić kilka kilometrów. W sezonie należy przeprowadzić 2–3 liczenia w okresie połowa maja – początek czerwca. Liczenia należy przedzielić dwutygodniowymi przerwami.

Bibliografia

BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.

- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s. BIRDLIFE INTERNATIONAL / EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 526 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- KUJAWA K. 1996. Wpływ struktury przestrzennej krajobrazu na zgrupowania ptaków lęgowych Parku Krajobrazowego im. D. Chtąpowskiego. *Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski*, 1(3): 83–90.
- KUŹNIAK S. 1994. Vorkommen und Bestand des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Polen, ins besonders in Westpolen. W: Steiner H. M. (red.) I. Ortolan-Symp. Wien 1992: 65–72.
- KUŹNIAK S., DOMBROWSKI A., GOŁAWSKI A., TRYJANOWSKI P. 1997. Stan i zagrożenia polskiej populacji ortolana *Emberiza hortulana* na tle sytuacji gatunku w Europie. *Not. Orn.*, 38: 141–150.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

Stanisław Kuźniak